

วิจารณ์หนังสือ : Book Reviews
มิลินทปัญหา : ฉบับแปลในมหามกุฏราชวิทยาลัย

ผู้เขียน : อนุสรณ์ในงานบำเพ็ญกุศลถวายสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ
สมเด็จพระสังฆราช (จวน อนุชญาโณมหาเถร)
ณ ตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร วันที่ 3 กุมภาพันธ์ 2515
สำนักพิมพ์ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย
จำนวน : 564 หน้า

¹พระมหาวิระชาติ เพ็งแจ่ม และ ²พระวรยศ วณณภาโส (วรรณประภา)
¹PhramahaWeerachat Pengjam and ²Phra Worayot Wannaprapat

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

¹weerachat.p@gmail.com

Received : January 28, 2023; Revised : March 23, 2024; Accepted : April 30, 2024

บทนำ

มิลินทปัญหา เป็นคัมภีร์รุ่นก่อนอรรถกถาที่เก่าแก่และสำคัญคัมภีร์หนึ่งในพระพุทธศาสนา เป็นการบันทึกคำถาม-ตอบระหว่างพระเจ้ามิลินท์กับพระนาคเสน เป็นคัมภีร์ที่มีชื่อเสียงโด่งดังไปทั่วโลก อาจารย์ฝ่ายเถรวาทเชื่อว่า ท่านพระนาคเสนน่าจะเป็นคนจดบันทึกคำถามสนทนากันในครั้งนั้น ซึ่งเกิดหลังพุทธปรินิพพานประมาณ 550 ปีในอินเดียตอนเหนือ อาจเป็นแคว้นแคชเมียร์ก็ได้ การแต่งรวมบทการสนทนากันขึ้นเป็นคัมภีร์น่าจะอยู่ในระหว่าง พ.ศ. 559 ถึง พ.ศ. 581 ท่านภรต ชิงห์ นักปราชญ์ชาวอินเดีย กล่าวอย่างมั่นใจในข้อมูลของตนว่า คัมภีร์มิลินท

¹อาจารย์, หลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

²อาจารย์, หลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

ปัญหานี้ได้เขียนขึ้นในสมัยพระเจ้าเม็นันเดอร์ หรือไม่กี่แต่งขึ้นในสมัยหลังจากพระองค์สิ้นพระชนม์แล้ว และต้องแต่งขึ้นก่อนสมัยพระพุทธโฆษาจารย์แน่นอน เพราะพระพุทธโฆษาจารย์มักอ้างบทสนทนาในคัมภีร์มิลินทปัญหาของพระนาคเสนอยู่บ่อยๆ คัมภีร์มิลินทปัญหา ประมาณระยะเวลาการเขียนขึ้นคงจะเป็นระหว่างคริสต์ศักราชที่ 150 ถึงคริสต์ศักราช 400 สันนิษฐานกันว่า การแต่งนิทานกถาและนิคมกถาเพิ่มเข้ามานั้น คงไม่ใช่พระติปิฎกจุฬาลงกรณเถระแต่งเพิ่มแน่นอน เพราะตัวมิลินทปัญหาเกิดขึ้นราวพุทธศักราช 550 ปี พระพุทธโฆษาจารย์ต้องเป็นผู้แต่งนิทานกถาและนิคมกถาประกอบเข้าให้โดยสมบูรณ์ ได้ลักษณะแห่งปกรณ์ในระหว่างพุทธศักราช 956 ถึง 1,000 ปีคัมภีร์มิลินทปัญหา ยังมีข้อถกเถียงกันในประเด็นที่ว่า เขียนขึ้นในสมัยของพระเจ้ามิลินท์หรือหลังจากที่พระองค์สิ้นพระชนม์แล้ว พระเทพวิสุทธิกวีกล่าวว่า แต่งขึ้นก่อนสมัยพระพุทธโฆษาจารย์ สันนิษฐานว่า เดิมคัมภีร์มิลินทปัญหาน่าจะแต่งเป็นภาษาปราชญ์หรือภาษาสันสกฤตอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่นเดียวกับคัมภีร์ที่แต่งทางอินเดียตอนเหนือ ผู้ที่แต่งก็น่าจะนับถือพระพุทธศาสนาแบบสรวาสตีวาทีน เพราะจากการสังเกตการณ์อธิบายศัพท์ธรรมะบางศัพท์ต่างไปจากทัศนะของพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท เช่นตัวอย่าง การอธิบายคำว่า อสังขตธรรม ธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่งหรือธรรมที่ปราศจากเหตุปัจจัยว่าหมายถึง อากาศและนิพพาน ซึ่งเป็นมติเฉพาะของนิกายสรวาสตีวาทีน อันต่างจากนิกายอื่น ๆ ฝ่ายเถรวาท ซึ่งถือว่า อสังขตธรรม ได้แก่ นิพพานเท่านั้นไม่มีอย่างอื่น (Apinwat Phosansan, 2006 : 92) จึงเป็นปกรณ์มีมาเก่าแก่และสำคัญปกรณ์หนึ่งในพระพุทธศาสนา ไม่ปรากฏว่าท่านผู้ใดเป็นผู้รจนา เชื่อกันว่ารจนาขึ้นในราวพุทธศักราช 500 ปรากฏตามมรุตตลปภาสิณี ฎีกาแห่งมิลินทปัญหาซึ่งรจนาโดยพระมหาติปิฎกจุฬาลงกรณ ว่าพระพุทธโฆษาจารย์เป็นผู้แต่งนิทานกถาและนิคมกถาประกอบเข้าเมื่อพุทธศตวรรษที่ 10 (Sathien Phothananta, 1977: 169)

ดังนั้น ผู้วิจารณ์มีความประสงค์ที่เลือกวิจารณ์หนังสือเรื่องนี้ เพื่อศึกษามุมมองของผู้เขียนของหนังสือเรื่อง “มิลินทปัญหา ฉบับแปลในมหามกุฏราชวิทยาลัย” ซึ่งเป็นผลงานที่กล่าวถึงการตอบปัญหาพระเจ้ามิลินท์ด้วยความรอบรู้ฉลาดและแหลมคม มีอุปมาอุปไมยที่เหมาะสมหาเปรียบได้ยาก เกียรติคุณท่านระบือไปทั่วโลก ตามประวัติ พระนาคเสนเถระ เป็นพระอรหันต์ ถึงพร้อมด้วยปฏิสัมมิตา คือ แดกฉานในอรรถ ในธรรมในภาษาและในปฏิภาณ คำตอบของท่านต่อพระเจ้ามิลินท์จึงน่าทึ่งเป็นอันมาก ผู้สนใจในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาจึงควรได้อ่านหนังสือเล่มนี้เป็นอย่างยิ่ง (Wasin Inthasu, 1985 : A-B.)

โครงสร้างหนังสือ

หนังสือ “มิลินทปัญหามิลินทปัญหา ฉบับแปลในมหาวิทยาลัย” มีโครงสร้างของคัมภีร์มิลินทปัญหาเป็นการแต่งในลักษณะของการถาม – ตอบปัญหาลักษณะการถามปัญหาของพระเจ้ามิลินท์ แบ่งออกเป็น 3 ลักษณะ คือ

1. ลักษณะคำถามธรรมดา คือปัญหาที่ไม่ใคร่ติดต่อกัน (กล่าวไว้ในอนุมานปัญหา, ลักษณะปัญหา) ซึ่งคำถามที่พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามพระนาคเสนนั้น จะเป็นคำถามเพื่อชี้ให้ตอบในประเด็นที่ไม่มีแง่ สามารถตอบชี้ชัดตามความเป็นจริงได้ ซึ่งในแต่ละคำถามนั้น พระองค์แสดงถึงความเป็นผู้รอบรู้ในปัญหามีเชิงฉลาดเฉียบแหลมในการถาม

2. ลักษณะการถามปัญหาที่มีเงื่อนไขเดียว เป็นการถาม-ตอบปัญหาที่ว่าด้วยพระเจ้ามิลินท์ถามปัญหาที่มีแง่ความซับซ้อนของปัญหาเพียงแง่เดียวกับพระนาคเสน ลักษณะของปัญหาที่มีแง่ความซับซ้อนแง่เดียว เช่น พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า พระผู้เป็นเจ้า อะไรเล่าจะปฏิเสธนิกาย พระนาคเสนทูลว่า คนที่ยังมีเชื้อแห่งกิเลส (อุปาทาน) จะกลับมาปฏิเสธนิกาย แต่คนที่หมดเชื้อแห่งกิเลส (เชื้ออุปาทาน) จะไม่กลับมาเกิดอีก

3. ลักษณะการถามปัญหาที่มีสองเงื่อนไข เป็นการถามปัญหาที่ว่าด้วยพระเจ้ามิลินท์ถามปัญหาที่มีแง่ความซับซ้อนของปัญหา 2 แ่งมุม กับพระนาคเสน ซึ่งลักษณะของปัญหาที่มีแง่ความซับซ้อน 2 แ่งมุม ที่พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามมีตัวอย่าง เช่น พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นผู้มีพระมหากรุณาแสวงหาสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น และเป็นพระสัพพัญญูผู้รู้ทุกสิ่ง เหตุไรจึงบวชพระเทวทัต ผู้ซึ่งมีกรรมหนัก จะไม่เป็นการให้โอกาสพระเทวทัตเข้ามาทำสังฆเภทหรือ ซึ่งแสดงว่าพระพุทธเจ้าไม่ได้มีพระมหากรุณาและไม่ได้เป็นพระสัพพัญญูจริง ลักษณะการตอบปัญหาของพระนาคเสน แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ 1) ตอบปัญหาแบบวิภาษวาท คือ ตอบปัญหาแบบแยกแยะประเด็นปัญหาตอบทีละประเด็น สำหรับการตอบแบบวิภาษวาท คือ การแยกตอบทีละปัญหา เช่น ในเทวทัตตปปพาชิตปัญหาปัญหาที่ว่าการบวชให้พระเทวทัตของพระพุทธเจ้า ซึ่งมีการถามปัญหา 2 แ่ง พระนาคเสนก็แยกตอบ 2) แ่งแบบวิภาษวาทคือ แ่งที่ 1 ที่พระพุทธเจ้าทรงให้พระเทวทัตบวชเพราะว่า ถ้าพระเทวทัตไม่ได้บวชจะทำกรรมหนักกว่านี้ และจะตกนรกสืบต่อภพไม่มีที่สิ้นสุด แต่ถ้าพระเทวทัตบวชแล้วถึงทำอนันตริยกรรมและตกนรกก็จริง แต่ก็จะมีที่สิ้นสุดเพียงแค่งานหนึ่งเท่านั้น ดังนี้ แ่งที่ 2 พระพุทธเจ้าทรงทราบเหตุการณ์ต่าง ๆ ของพระเทวทัตที่จะเกิดขึ้นในอนาคตด้วยพระสัพพัญญุตญาณ จึงทรงให้พระเทวทัตบวช นั้นหมายถึงพระพุทธเจ้าทรงเป็นพระสัพพัญญูจริง (Mahamakutrajavidyalaya University, 2000 : 51)

เนื้อหาโดยย่อ

มิลินทปัญหามีการแบ่งออกเป็น 6 ตอน ได้แก่

1. บุพพโยค ว่าด้วยบุพพกรรมและประวัติของพระนาคเสนและพระเจ้ามิลินท์ เริ่มต้นด้วยบทอารัญญกถา มีรูปแบบการประพันธ์เป็นฉันทลักษณ์ประเภท ฉันทน์มัสการพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ มีเนื้อหาดังต่อไปนี้เพราะเพราะพริ้งเอาไว 5 บท ด้วยกันแต่ตอนท้ายของบท ได้มีการกล่าวเชิญชวนให้คนทั้งหลายได้ฟังปัญหา เพื่อที่จะได้วินิจฉัยคัมภีร์อย่างละเอียด

2. มิลินทปัญหา ว่าด้วยปัญหาแง่เดียว ซึ่งแบ่งลักษณะปัญหาออกเป็น 2 คือ ลักษณะปัญหาและวินิจฉัยปัญหา เริ่มด้วยบทพาหิรกถา เป็นส่วนที่เล่าเรื่องถึงความเจริญรุ่งเรืองและความอุดมสมบูรณ์ของราชธานีที่ชื่อว่าสาครนคร และต่อจากนั้น เป็นเรื่องเล่าบุพพกรรมของพระเจ้ามิลินท์และพระนาคเสนในอดีตชาติ

3. เมณฑกปัญหา ว่าด้วยปัญหาสองแง่ ดูคล้ายจะขัดแย้งกัน ซึ่งแบ่งลักษณะออกเป็น 2 คือ มหาวรรค และโยคิกถาปัญหา มิลินทปัญหา ว่าด้วยปัญหาแง่เดียว ส่วนนี้เป็นปัญหาที่ว่าด้วยพระเจ้ามิลินท์ถามปัญหาที่มีแง่ความซับซ้อนของปัญหาเพียงแง่เดียวกับพระนาคเสน และพระนาคเสนก็ตอบปัญหาทุกข้อด้วยวิภาษวาท ในส่วนมิลินทปัญหานี้ มีอยู่ 88 ปัญหา แบ่งเป็น 7 วรรค

4. อนุমানปัญหา ว่าด้วยเรื่องที่รู้โดยอนุमान ว่าด้วยปัญหาสองแง่ ส่วนนี้เป็นปัญหาที่ว่าด้วยพระเจ้ามิลินท์ถามปัญหาที่มีแง่ความซับซ้อนของปัญหา 2 แง่ดูเขาแกะ ซึ่งดูคล้ายจะขัดแย้งกันกับพระนาคเสน และพระนาคเสนก็ตอบปัญหาทุกข้อด้วยวิภาษวาท คือแยกประเด็นตอบ ใช้หลักวิภาษวิธี คือถามหรือตอบแบบย้อนถามไล่เรียงผู้ถามด้วยเหตุด้วยผลจนผู้ถามอับจนเหตุผลที่จะแย้งได้ ในส่วนเมณฑกปัญหานี้ มีอยู่ 86 ปัญหา แบ่งเป็น 9 วรรค

5. ลักษณะปัญหา ว่าด้วยลักษณะแห่งธรรมต่างๆ อนุमानปัญหาหรืออุปมาภพปัญหา ส่วนนี้ว่าด้วยเรื่องที่รู้โดยอนุमानเป็นส่วนที่พระเจ้ามิลินท์ขอให้พระนาคเสนอธิบายองค์ที่ภิกษุมีพร้อมในตนแล้ว จะสามารถทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานได้ และพระนาคเสนได้อธิบายให้พระเจ้ามิลินท์ฟังโดยอุปมาเปรียบเทียบและอนุमानให้เห็นตามลักษณะของสัตว์และสิ่งต่างๆ มากมาย ส่วนนี้มีอยู่ 7 วรรค

6. อุปมาภพปัญหา ว่าด้วยเรื่องที่จะพึงทราบด้วยอุปมาเปรียบเทียบ เป็นส่วนที่บรรยายสรุปจบการสนทนากันว่า เมื่อจบการสนทนาถาม-ตอบปัญหาระหว่างพระเจ้ามิลินท์กับพระนาคเสน ก็เกิดแผ่นดินไหว ฟ้าร้อง ฟ้าแลบและฝนตก พระเจ้ามิลินท์เกิดความเลื่อมใสอย่างแรงกล้าได้อุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา และต่อมาพระองค์ได้สละราชสมบัติให้แก่พระราชโอรสแล้วเสด็จออกผนวช จนในที่สุดได้บรรลุเป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในพระพุทธศาสนา ความยิ่งใหญ่

เหนือพระราชอำนาจที่พระเจ้ามิลินท์ทรงมีคือความยุติธรรมความกล้าหาญ เฉลียวฉลาดและทรงสนับสนุนอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาในช่วงที่พระองค์เรืองอำนาจ เป็นเหตุให้ชาวพุทธทั่วได้ ได้ศึกษาคำสอนที่เต็มไปด้วยเหตุผลก่อให้เกิดคุณประโยชน์อันไพศาลต่อมวลมนุษยชาติในกาลต่อมา พระองค์ทรงถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งตลอดชีพเต็มไปด้วยเหตุผลก่อให้เกิดคุณประโยชน์อันไพศาลต่อมวลมนุษยชาติในกาลต่อมา พระองค์ทรงถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งตลอดชีพ

บทวิจารณ์

1. สารเนื้อหาของหนังสือ

เนื้อหาที่ผู้แตงนำมาใช้ประกอบการแต่งคัมภีร์พบว่าทั้งพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสสและคัมภีร์อื่น ๆ อีกหลายคัมภีร์ ซึ่งการนำเนื้อหาจากแหล่งต่าง ๆ นั้นพบว่ามีวัตถุประสงค์ 5 ประการคือ เพื่ออธิบายศัพท์หรือข้อความที่ยกไว้ให้ได้ความหมายชัดเจน เพื่อยืนยันเรื่องที่ตนอธิบายว่าเป็นจริงตามนั้น เพื่อเสริมความให้กระจ่างชัดหรือให้ดูน่าเชื่อถือมากขึ้น และเพื่อเสริมหรือขยายความให้กว้างขวางออกไป ให้ผู้อ่านได้เข้าใจเรื่องที่อธิบายมากยิ่งขึ้น ซึ่งการนำเนื้อหาจากแหล่งข้อมูลทั้งปฐมภูมิและทุติยภูมิมาใช้เพื่ออธิบายหรือประกอบการแต่งดังกล่าว ได้ชี้ให้เห็นถึงความเป็นปราชญ์ด้านพระพุทธศาสนาของผู้แต่งที่ได้รังสรรค์ผลงานวิชาการอันมีคุณค่าต่อพระพุทธศาสนาได้อย่างดี กลวิธีในการนำเสนอพบว่า ผู้แต่งใช้ โดยผู้แต่งเป็นผู้ตั้งคำถามและตอบคำถามด้วยตัวเองรูปแบบการประพันธ์พบว่า ส่วนใหญ่เป็นบทประพันธ์ที่ผู้แต่งคัดลอกมาจากแหล่งต่าง ๆ ส่วนที่แต่งขึ้นใหม่พบว่ามีไม่มากนัก รูปแบบของการประพันธ์แบบที่ผู้แต่งใช้ส่วนมากในคัมภีร์นี้ โดยรูปประโยคกระชับ ไม่เยิ่นเย้อ และได้เนื้อความที่ต้องการสื่อชัดเจน รูปศัพท์ที่ไพเราะ สละสลวย การใช้ศัพท์ที่มีความหมายที่ง่าย ชัดเจนกว่าศัพท์เดิมที่เป็นบทตั้งและการเพิ่มศัพท์เข้าไปเพื่อให้ได้ความหมายที่ชัดเจนยิ่งขึ้น น่าเชื่อถือยิ่งขึ้นด้วยข้อมูลที่อ้างอิงจากคัมภีร์อื่น ๆ หรือบุคคลสำคัญภาษาและสำนวนที่ใช้ในคัมภีร์นี้พบว่าเป็นภาษาและสำนวนภาษาบาลีแบบลังกาที่นิยมใช้กันอย่างแพร่หลาย ซึ่งมีลักษณะเด่น 3 ประการ คือ เป็นภาษาและสำนวนที่ง่าย สื่อความหมายได้ชัดเจน ช่วยให้ผู้ศึกษารู้และเข้าใจความหมายของเรื่องนั้นได้ทันที มีความคมคาย กระชับกะทัดรัด ไม่ฟุ่มเฟือย และให้สุนทรียะหรือวรรณศิลป์ทางภาษาบาลีเป็นอย่างดี และแสดงความคิดเป็นของตนเอง มีทั้งการพรรณนาถึงตัวบุคคลและธรรมชาติเทศนาโวหาร การใช้ถ้อยคำแสดงคำสั่งสอน ชี้แนะคุณโทษและสิ่งที่ควรปฏิบัติ โดยผู้แต่งจะยกเหตุผลมาประกอบให้ผู้ศึกษาเกิดความเชื่อมั่นและเกิดความรู้สึกร่วมด้วยตนเอง พบว่ามีทั้งการอธิบายความหมายของหัวข้อธรรมคุณและโทษของการประพฤติ และการแนะนำ สั่งสอนให้ปฏิบัติ อุปมาโวหาร การใช้โวหาร

2. ความสำคัญต่อองค์ความรู้ ประเด็นที่ถือว่าเป็นข้อเด่นที่น่าสนใจมากที่สุดของหนังสือ เรื่อง “มิลินทปัญหา ฉบับแปลในมหาวิทยาลัย” นี้ คืองานเขียนที่นำมาถ่ายทอดจุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา ก็คือ สิ่งที่ดีที่สุด หรือประโยชน์สูงสุดที่มนุษย์จะพึงได้ในชีวิตนี้ที่เรียกว่า “นิพพาน” ซึ่ง เรียบเรียงเนื้อหา ลำดับขั้นตอนของเนื้อหาและเขียนอธิบายพุทธพจน์ในลักษณะที่น้อมอรรถของสมเด็จพระพุทธเจ้าที่ทรงแสดงไว้ลงมาหาผู้อ่านทุกระดับได้เข้าใจในเนื้อหาได้ง่ายขึ้น ซึ่งผู้วิจารณ์จะขอแยกแยะให้เห็นเป็นประเด็นสำคัญที่พบได้ในหนังสือเล่มนี้ ดังนี้

ในปัจจุบันพระพุทธศาสนามีความเป็นจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยนักเผยแผ่ที่มีความรู้ความสามารถและมีไหวพริบปฏิภาณสามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมาแล้ว และเฉพาะหน้าได้เป็นอย่างดี เพราะผู้คนในสังคมปัจจุบัน เป็นผู้มีความรู้การศึกษาตามศาสตร์ต่างๆ ที่ตนได้ศึกษาดังนั้น เมื่อเกิดโจทย์ปัญหาขึ้นกับพระพุทธศาสนา จึงเป็นโจทย์ที่ซับซ้อนแก้ได้ยาก ผู้ตอบโจทย์เหล่านั้นต้องเป็นผู้ที่มีความรู้หลากหลาย ชำนาญในเทศนาโวหารและการตอบปัญหา ที่สำคัญต้องเป็นผู้มีความรู้วิธีการทางประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ซึ่งสามารถสรุปได้ 2 ประการได้แก่

1. การพิทักษ์รักษาศาสนา

การใช้เป็นเครื่องมือพิทักษ์รักษาพุทธศาสนาเกิดขึ้น เมื่อพระเจ้ามิลินท์ ได้ขยายอิทธิพลมาถึงตอนเหนือของกลุ่มแม่น้ำคงคาปรากฏในตำนานฝ่ายบาลีและฝ่ายจีนว่า พระองค์ไม่ได้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ทั้งได้ขัดขวางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยพระราโชบายต่าง ดังนั้น พระสงฆ์จึงชวนขวยเพื่อปกป้องคุ้มครองพระพุทธศาสนา โดยมอบให้เป็นหน้าที่ของพระนาคนาเคนในการพิทักษ์รักษาพุทธศาสนาด้วยการโต้ว่าที่กันการโต้ว่าที่ของทั้งคู่เป็นการนำเอาหลักธรรมสำคัญ ๆ ทางพระพุทธศาสนาขึ้นมาถาม-ตอบ ต่างฝ่ายต่างมีวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกัน คือ วัตถุประสงค์พระเจ้ามิลินท์ มองได้ 2 แง่มุม คือ

1. ในแง่ปรัชญาพระองค์ทรงมีวัตถุประสงค์เพื่อแสวงหาความรู้ตามความเป็นจริง
2. ในแง่การเมืองพระองค์ทรงมีวัตถุประสงค์ที่จะเอายำยี้ระบบปรัชญาตะวันออก โดยเฉพาะระบบปรัชญาที่ชาวอินเดียให้การยอมรับมากที่สุด นั่นคือ พุทธปรัชญาส่วนวัตถุประสงค์ของพระนาคนาเคนมองได้ 2 แง่มุมเช่นกัน คือ ในแง่มุมปรัชญา ท่านมีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอระบบปรัชญาตะวันออก และในแง่มุมการเมือง ท่านมีวัตถุประสงค์เพื่อปกป้องรักษาพุทธศาสนาจากการรุกราน ของพระเจ้ามิลินท์อย่างไรก็ดี วัตถุประสงค์ของการโต้ว่าที่ทั่ว ๆ ไป เป็นไปเพื่อวัตถุประสงค์ 3 ประการใหญ่ ๆ คือ

1. ได้เถียงเพื่อหาความจริง (วาทะ) การโต้เถียงประเภทนี้ไม่มีจุดประสงค์ที่จะเอาชนะซึ่งกันและกันเลย วัตถุประสงค์อันแท้จริงของวาทะ คือ การโต้เถียงเพื่อเป็นการค้นหาความจริง

โดยเฉพาะเท่านั้น เช่น ในการโต้เถียงที่มีอยู่ในระหว่างอาจารย์หรือครูกับศิษย์หรือการโต้เถียงที่มีอยู่ในระหว่างสมาชิก กรรมการที่ปรึกษาหรือกิจกรรมต่าง ๆ ของสมาคมหรือของสภาใด ๆ ก็ตาม

2. โต้เถียงเพื่อประติษฐานลัทธิ (ซัลปะ) หมายถึง การโต้เถียงอันเกิดขึ้นระหว่างปักษ์ 2 ฝ่าย ซึ่งต่างฝ่ายต่างจะประติษฐานลัทธิของตนเองขึ้นในวิธีแห่งซัลปะนี้ ปักษ์ทุกฝ่ายย่อมมีทฤษฎีของตนเองและมีความเข้าใจอันซาบซึ้งและไม่มีความสงสัยในทฤษฎีนั้นอย่างมั่นคงอยู่ด้วย เพราะฉะนั้น การโต้เถียงในที่ประเพณีนี้ จึงไม่มีลักษณะบ่งไปถึงการค้นหาความจริง แม้แต่ประการใดๆ เลย วัตถุประสงค์ที่แท้จริงของวิธีนี้ก็คือ มุ่งเฉพาะแต่ที่จะประติษฐานทฤษฎีของตนเองขึ้นโดยวิธีการโต้เถียงหักล้างทฤษฎีของอีกฝ่ายหนึ่ง คือ ประปักษ์นั้นลงเท่านั้น ซัลปะจึงนับว่ามีวัตถุประสงค์แตกต่างกันกับวาทะโดยประการฉะนี้

3. โต้เถียงเพื่อหักล้างลัทธิหรือทฤษฎีอื่น (วิตัฎฐา) หมายถึง การโต้เถียงอันเกิดขึ้น ในระหว่างปักษ์ 2 ฝ่าย โดยที่ฝ่ายหนึ่งมีทฤษฎีไปในทางที่จะประติษฐานแต่อีกฝ่ายหนึ่งหาไม่ทฤษฎีแต่อย่างใดอย่างหนึ่งไม่ กล่าวคือ มีความประสงค์เฉพาะแต่จะโต้เถียงหักล้างทำลายทฤษฎีของปักษ์ฝ่ายเสนอโครงการ โดยหาได้มีวัตถุประสงค์ที่จะแสดงหรือประติษฐานทฤษฎีของตนเองขึ้นด้วยไม่จากหลักการนี้ ทำให้เข้าใจพระเจ้านิลนันทและพระนาคเสนมากยิ่งขึ้น เพราะหากพระเจ้านิลนันทสามารถเอาชนะพระนาคเสนได้ อาจเกิดความสั่นคลอนอย่างรุนแรงต่อพุทธศาสนาได้ เช่น พุทธอรรถกถาธิปไตย ปัญหา พระเจ้านิลนันททรงยอมรับความมีอยู่ของพระพุทเจ้าได้ พุทธภาวะหรือความมีอยู่จริงของพระพุทเจ้า ก็จะไม่ได้รับความมั่นใจจากอนุชนในสมัยต่อมาได้ ก็มาผลอรรถกถาปัญหา พระเจ้านิลนันทสงสัยและถามถึงผลกรรมว่ามีอยู่จริงหรือไม่ หากพระเถระไม่สามารถวิสัชนาให้พระเจ้านิลนันททรงยอมรับได้ ผลของการประพฤติปฏิบัติตามหลักกรรมทางพุทธศาสนาทั้งหมดก็จะไม่ได้รับความเชื่อมั่น เพราะผู้ปฏิบัติตามจะเกิดความลังเลสงสัยว่าพระธรรมเป็นจริงการปฏิบัติตามจะได้ผลจริง กลับถูกวิจิกิจฉา กล่าวคือ ความลังเลสงสัย ซึ่งเป็นหนึ่งในนิวรณ์ 5 อันเป็นเครื่องกั้นไม่ให้ถึงความสำเร็จเข้าครอบงำได้ ปัพพัชชาปัญหา พระเจ้านิลนันททรงสงสัยและถามถึงความสำคัญของการบวชหรือการเป็นสมณะว่ามีประโยชน์อย่างไร หากพระเถระไม่สามารถวิสัชนาให้พระเจ้านิลนันททรงยอมรับได้ ผู้ที่บวชอยู่จะเกิดความสงสัยในความสำคัญของการบวชผู้กำลังจะบวชจะคลายความตั้งใจในการบวชเพื่อปฏิบัติในระดับธรรมะที่สูง ๆ ขึ้นไปได้ เป็นต้น

ดังนั้น วิภาชวิธีในนิลนันทปัญหาจึงมีประโยชน์อย่างมากต่อพุทธศาสนา ในฐานะเป็นเครื่องมือพิทักษ์รักษาพระรัตนตรัย กล่าวคือ พระพุท ธ พระธรรม และพระสงฆ์ ยิ่งไปกว่านั้นยังทำให้ผู้วิจัยได้ตระหนักถึงประโยชน์และคุณค่าของวิภาชวิธีในนิลนันทปัญหาสำหรับประเด็นนี้มี 2 ประการ คือ (1) ตระหนักถึงความสำคัญของการบวชปฏิบัติของพระนาคเสนที่สามารถเอาชนะพระ

เจ้ามิลินท์ด้วยวิธีการอันแยบคาย และ (2) ตระหนักถึงคุณค่าของวิชาวิธีในฐานะเป็นเครื่องมือปกป้องคุ้มครองพระพุทธศาสนาเอาไว้ได้

2. เครื่องมือเผยแผ่สังฆธรรม

การใช้วิชาวิธีเป็นเครื่องมือเผยแผ่สังฆธรรม สืบเนื่องมาจากความพยายามพิทักษ์รักษาพระพุทธศาสนาของพระนาคเสน และสามารถเอาชนะพระเจ้ามิลินท์ในการโต้ว่าที่ได้ ผลการโต้ว่าที่ครั้งนั้นทำให้พุทธศาสนาถูกเผยแผ่อย่างเอาจริงเอาจังอีกครั้ง ซึ่งเป็นเรื่องธรรมดาของผลหรือประโยชน์ในการโต้ว่าที่ ฝ่ายที่ชนะไม่ว่าจะชนะด้วยวิธีใดก็ตาม ย่อมเป็นที่สนใจของหมู่ชนในยุคนั้น สำหรับการชนะของพระเถระท่านเอาชนะด้วยหลักการ 2 อย่าง คือ 1) แนวคิดหรือทฤษฎีหรือหลักธรรมฝ่ายพระนาคเสนเป็นความจริงตามธรรมดาหรือธรรมชาติเรียกสั้น ๆ ว่า สังฆธรรม 2) เทคนิควิธีการที่เหนือกว่า คือ การแสดงเหตุผลแบบวิชาวิธีของพระนาคเสนหรือแบบตะวันตก สอดคล้องกับความจริงในข้อแรกมากกว่าวิชาวิธีของพระเจ้ามิลินท์หรือแบบตะวันตก ทั้ง 2 อย่างนี้ทำให้ผู้โต้ว่าที่เป็นฝ่ายชนะ และหลักธรรมกับวิชาวิธีนั้น ย่อมได้รับความสนใจเป็นพิเศษจากผู้ฟังซึ่งมีมากมายในเหตุการณ์นั้น

ดังนั้น วิชาวิธีที่พระนาคเสนใช้ในการโต้ว่าที่กับพระเจ้ามิลินท์จึงเป็นเครื่องมือเผยแผ่สังฆธรรมทางพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดีต่อนอกจากนี้ บทบาทของผู้โต้ว่าที่สำคัญ เช่น แม้บางปัญหาพระเจ้ามิลินท์จะใช้วิธียั่วให้โกรธเพื่อให้เสียสมาธิในการตอบปัญหา เช่น นามปัญหา วัสดุปัญหา พรหมจารีปัญหา เป็นต้น แต่พระนาคเสนในฐานะพระอรหันตสาวกก็ไม่หวั่นไหวกับคำยั่วยุเหล่านั้น เพราะว่าความโกรธสามารถทำให้ลืมตัวและหวั่นเสียได้ ดังนั้น พระนาคเสนจึงทำหน้าที่ได้อย่างสมบูรณ์ ท่านได้พยายามชี้แจงให้พระเจ้ามิลินท์เข้าใจถึงสังฆธรรมอย่างแจ่มแจ้ง นอกจากนี้เหล่าบัณฑิตและนักปราชญ์ทั้งหลาย ได้กล่าวว่า ขึ้นชื่อว่าการเปิดเผยในโลกมี 3 ประการ คือ 1) การเปิดม่านเมฆที่บดบังพระจันทร์ ให้เผยโฉมเรืองรองสว่างไสวเห็นแสงนวลจันทร์ 2) การเปิดม่านหมอกยามเช้าที่บดบังพระอาทิตย์ให้เห็นเดชแห่งพระอาทิตย์สว่างจ้าอนุเคราะห์สัตว์โลกให้ได้เห็นสรรพสิ่งบนพื้นผิวโลก และ 3) การเปิดเผยพระสัทธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้ชัดเจนแจ่มแจ้ง ความจริง สังฆธรรมนั้นได้มีอยู่คู่โลกก่อนกว่าการประสูติและตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าแล้ว

ในมิลินทปัญหา จึงนำเสนอความจริงที่มีอยู่ตามธรรมดาหรือตามธรรมชาติ ซึ่งเป็นความได้เปรียบของระบบปรัชญาตะวันออก ที่เหลืออันเป็นเทคนิคในการเผยแผ่หลักสังฆธรรมให้พระเจ้ามิลินท์ทรงเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งทั้งนี้ เนื่องจากพระนาคเสนสามารถโต้ตอบปัญหากับพระเจ้ามิลินท์จนพระองค์ทรงยอมอุปสมบทในที่สุด ซึ่งถือว่าการโต้ว่าที่ครั้งยิ่งใหญ่ที่สุดของยุคหลังพุทธกาลเพราะผู้ถามปัญหาต่าง ๆ เป็นกษัตริย์กรีกที่ทรงกำลังกายและกำลังสติปัญญาจะหาผู้

ต่อกรได้ อีกทั้งปัญหาของพระเจ้ามิลินท์มีจำนวนมากกว่าปัญหาในปายาสีสูตรหลายเท่า ทั้งยังเป็นปัญหาทางปรัชญาสำคัญ ๆ เช่น ปัญหาญาณวิทยา ปัญหาอภิปรัชญา ปัญหาจริยศาสตร์ ดังนั้น การได้วาทีของทั้งสองท่าน จึงมีผลโดยตรงต่อพระพุทธศาสนา 3 ประการ คือ

1. ทำให้การตั้งพระสังฆธรรมเพิ่มขึ้นจาก 500 ปี ตามที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ เป็น 5,000 ปี
2. ทำให้ชาวชมพูทวีปมีความสนใจในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ามากขึ้นมีความต้องการที่จะศึกษาไตรปิฎกและพระสงฆ์มีความต้องการที่จะทำสังคายนาพระไตรปิฎกให้ปรากฏขึ้นอย่างมั่นคง
3. มีการปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างเคร่งครัดและพิสูจน์ด้วยการปฏิบัติ

ความสำคัญในการได้วาทีครั้งนี้ จึงเป็นไปเพื่อประโยชน์ในด้านการเผยแผ่สังฆธรรมทางพระพุทธศาสนา และมีคุณค่าในด้านชักนำประชาชนให้หันมาปฏิบัติตามหลักธรรมได้อีกครั้งผู้วิจัยจึงมีความเห็นเพิ่มเติมว่า หากมีการนำเอารูปแบบวิธีในมิลินทปัญหา มาปรับประยุกต์ใช้ให้เข้ากับสังคมปัจจุบันให้เหมาะสม เชื่อว่าจะสามารถชักนำประชาชนให้หันกลับมานำเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปปฏิบัติ และพิสูจน์ผลของการปฏิบัติด้วยตัวเองมากยิ่งขึ้น

บทสรุป

ประเด็นที่เด่นของหนังสือเล่มนี้ คือ เนื้อหาสาระทางวิชาการที่ก่อให้เกิดความรู้ใหม่ มีการวิเคราะห์ และเรียบเรียงเนื้อหา สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ ผู้ประพันธ์ได้วางโครงเรื่องที่ป็นเนื้อหาเรื่องพุทธประวัติและพัฒนาการ ให้ผู้อ่านทำความเข้าใจ อ่านจบในเล่มเดียว ตลอดจนขนาดของรูปเล่มที่กะทัดรัด ทำให้ขนาดของเล่มไม่ใหญ่เกินไปเหมาะสำหรับการหยิบจับ สะดวกในการพกพาไปอ่านได้ในทุกที่ ทุกเวลาเพื่อให้ผู้อ่านติดตามอ่านเนื้อหาที่อัดแน่นอย่างได้อรรถรส ที่ผู้ประพันธ์ได้เรียบเรียงไว้ในเล่ม ผู้วิจารณ์เชื่อว่าผู้พนธ์ต้องเป็นผู้ที่มีความอดุสาหะวิริยะอย่างสูงจึงสามารถผลิตหนังสือที่มีเนื้อหาและคำอธิบายมากมายได้เช่นนี้ คัมภีร์มิลินทปัญหา เป็นคัมภีร์ที่มีประวัติการแต่งสืบทอดกันมาเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน นับตั้งแต่หลังพุทธปรินิพพานได้ประมาณ 500 ปีการแต่งคัมภีร์มิลินทปัญหานี้มีความมุ่งหมายเพื่อจะได้ชี้แจงหลักพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนาในรูปของการถาม – ตอบปัญหาระหว่างพระเจ้ามิลินท์กับพระนาคเสน โดยมีการยกตัวอย่างวัตถุนิทาน และอุปมาเปรียบเทียบให้มีความเข้าใจแจ่มแจ้ง และเนื้อหาสาระของคัมภีร์มิลินทปัญหานี้มีเนื้อหาสาระที่ยอดเยี่ยมในเชิงหลักพระธรรมวินัยที่เป็ อนัตตา รูปธรรมนามธรรม และอภิธรรมซึ่งเป็นหลักธรรมคำสอนที่มีอยู่ในพระธรรมวินัย ซึ่งแสดงให้เห็นว่า

วรรณกรรมหลังพระไตรปิฎกก่อนนอรรถกถานั้น คัมภีร์มิลินทปัญหามีคุณค่ามากกว่าคัมภีร์ใดๆ ไม่มีคัมภีร์ใดมีคุณค่าเท่ากับคัมภีร์พระพุทธศาสนาเรื่องมิลินทปัญหานี้ เพราะคัมภีร์มิลินทปัญหานี้ได้รับการยกย่องกันในนิคายเถรวาท ว่าเป็นคัมภีร์ที่โดดเด่นในเรื่องการถาม-ตอบ ประมวลคำสอนสำคัญ ๆ ทางพุทธศาสนา เช่น เรื่องศีล สมาธิ ปัญญา เรื่องกรรม เรื่องไตรลักษณ์ เรื่องไตรภูมิ ครอบคลุมคำสอนในพระไตรปิฎกทั้ง 3 ปิฎก คือ ครอบคลุมพระวินัย ปิฎก พระสุตตันตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก เป็นการชี้ให้เห็นว่า ผู้แต่งมิลินทปัญหานี้มีความรู้แตกฉานในหลักพุทธโอวาทเป็นอย่างดี พร้อมทั้งจะอธิบายขยายความให้ผู้ที่ยังสงสัยในคำสอนหายสงสัย และพร้อมที่จะน้อมนำคำสอนนั้น ๆ มาปฏิบัติตามจนเกิดความหลุดพ้น ความสิ้นทุกข์ เข้าถึงพระนิพพานอันเป็นสิ่งที่ชาวพุทธทุกคนปรารถนา

หนังสือเรื่องนี้ นอกจากมีเนื้อหาที่ทรงคุณค่าแล้วยังเป็นหนังสือที่มีเนื้อหาสามารถสร้างแรงจูงใจแก่ผู้อ่านให้มีความมุ่งมั่นพัฒนาตนในการตัดวงจรทุกข์ที่เกิดจากการไขว่คว้า มุ่งสร้างความสุขอันเป็นประโยชน์สูงสุดของชีวิตโดยมีนิพพานเป็นแก่นสาร ผู้นิพนธ์ได้หยิบยืมเนื้อหาสาระอันเป็นประโยชน์แก่ผู้อ่านโดยตรง หนังสือเล่มนี้ถือได้ว่าเป็นหนังสือที่สร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นกับทุกคน ที่ได้อ่าน จึงเป็นหนังสือที่ประชาชนคนทั่วไปควรอ่าน และสามารถนำมาเป็นคู่มือในการดำเนินชีวิตในปัจจุบัน เพราะหนังสือได้ชี้ทางที่เข้าสู่ภาวะที่เป็นสุขแท้จริงที่ไม่ต้องไขว่คว้าจากภายนอกแต่สามารถค้นหาในตัวเราก็คพบความสุขได้

เอกสารอ้างอิง

Apinwat Phosansan, (2006) *Life and work of Buddhist scholars*, Mahasarakham:

Mahasarakham University,

Sathien Phothananta. (1977), *History of Buddhism*. 4th edition,

Bangkok: Mahamakutrajavidyalaya,

Wasin Inthasu Describe. (1985), *Milindapanha*. (Bangkok: Mahamakutrajavidyalaya,

Mahamakutrajavidyalaya University. . (2000), *Milindapanha*: Translation version in

Mahamakut Royal College. Bangkok: Mahamakutra Printing School, College,

2000